

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ORIJENTALNA FILOLOGIJA - ARAPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

- ZAVRŠNI RAD -

SLIKA ŽENE U ROMANIMA M. H. HAYKALA I M. A. AL-‘AQQĀDA

Mentor:

prof. dr. Mirza Sarajkić

Student:

Mirsada Čolaković

Sarajevo, avgust 2024.

UNIVERSITY IN SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
ORIENTAL PHILOLOGY - ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE

- FINAL ARTICLE –

**THE IMAGE OF A WOMAN IN THE NOVELS OF M. H. HAYKAL AND
M. A. AL-‘AQQAD**

Mentor:

prof. Ph.D. Mirza Sarajkić

Student:

Mirsada Čolaković

Sarajevo, August 2024.

Sadržaj

| | |
|--|----|
| <i>Sažetak</i> | 4 |
| <i>Summary</i> | 5 |
| Uvod | 6 |
| 1. RAZVOJ ARAPSKOG ROMANA I ULOGE AUTORA | 7 |
| 1.1. Društveno-kulturološki konteksti moderne arapske književnosti | 7 |
| 1.2. Nastajanja dva romana u fokusu u kontekstu njihove tematike | 9 |
| 1.3. Uloge Haykala i al-‘Aqqāda u razvoju arapskog romana..... | 10 |
| 2. Roman <i>Zaynab</i> | 10 |
| 2.1. Društveni kontekst romana <i>Zaynab</i> | 12 |
| 2.1. Stilski i tematski minimalizam Haykalovog diskursa | 14 |
| 2.2. Važnost pejzaža u romanu..... | 15 |
| 2.3. Tragični kraj Haykalove glavne junakinje | 16 |
| 2.4. Ḥāmidovo pismo kao fokalna tačka romana <i>Zaynab</i> | 17 |
| 3. Roman <i>Sara</i> | 19 |
| 3.1. Androcentrizam u al-‘Aqqādovom romanu <i>Sara</i> | 19 |
| 3.2. Žena i društvo u romanu <i>Sara</i> | 21 |
| 3.3. Prostorno vremenski okvir narativa romana <i>Sara</i> | 23 |
| 4. Emocionalno-umjetnički portreti oba autora | 24 |
| Zaključak | 26 |
| Literatura | 28 |
| Izvori | 29 |
| Apendiks..... | 30 |

Sažetak

Djela M. H. Haykala i M. A. Al-‘Aqqada predstavljaju detaljnu građu za imagološku analizu historije jednog mentaliteta, proučavanjem njihovih književnih predodžbi, zatim interpretacijom diskursnih konstrukcija, putem interdisciplinarno orjentirane perspektive kulturalnog poimanja podneblja u kojima su nastajala.

Odabrano polje istraživanja društvenih aspekata proučava dva romana bliskog vremenskog okvira u kojem realistično prikazani događaji rezimiraju opis i dijalog na posebno razrađen način otkrivajući nove, izvan konteksta vremena, opetovane slučajeve neslućenih razmjera uskogrudnosti, ljudskog bivstvovanja, koji nepisanim zakonom jačega oslikavaju patrijarhat, najveću boljku jednog općeg društvenog, nakaradnog poretka...

Istovremeno on potkrepljuju idejnu, estetsku i metodološku pretpostavku ovog istraživanja, prikazane u interpretaciji epohe Moderne arapske književnosti, potvrđujući pokretačke motive njihovih autora, kroz ocrtavanje psiholoških i moralnih profila književnih likova, te autentičan duhovni obrazac književne epohe u kojoj su nastala. Na taj način nam daju sveobuhvatnu poetološku sliku književnog prostora i njegov trajni uticaj na ljudsko humano mišljenje, osjećanja i umno djelovanje...

Ključne riječi: moderna arapska književnost, kolektivni identitet, patrijarhat, diskursne konstrukcije, kulturalno poimanje

Summary

The works of M. H. Haykal and M. A. Al-'Aqqad represent a detailed material for the imagological analysis of the history of a mentality, by studying their literary ideas, then by interpreting the discourse constructions, through an interdisciplinary perspective of the cultural understanding of the climate in which they were created.

The selected field of research on social aspects studies two novels of a close time frame in which realistically presented events summarize the description and dialogue in a particularly elaborate way, revealing new, outside the context of time, repeated cases of unsuspected proportions of narrow-mindedness, of human existence that, with an unwritten law, strongly depict patriarchy, the greatest pain of a general social, freaky order...

At the same time, they support the ideational, aesthetic and methodological assumptions of this research, shown in the interpretation of the era of Modern Arabic literature, confirming the driving motives of their authors, through delineating the psychological and moral profiles of literary characters, and the authentic spiritual pattern of the literary era in which they were created. In this way, they give us a comprehensive poetic picture of the literary space and its permanent influence on human thinking, feelings and mental activity...

Key words: modern Arabic literature, collective identity, patriarchy, discourse constructions, cultural understanding

Uvod

Predmet zanimanja ovoga rada jeste prikaz lika žene u modernoj arapskoj književnosti u romanima *Zaynab* (1913) Muḥammada Ḥusayna Haykala i *Sara* (1938) Maḥmūd‘ Abbāsa al-‘Aqqāda. Polazeći od idejno-tematskoga modela, narativna interpretacija ginocentričnog pristupa književnosti nastupa nakon teorijskog i istraživačkog dijela. Stoga, rad obuhvata tri nivoa.

Prvi obuhvata upoznavanje sa sadržajem navedenih romana, bilježenje pasusa feministički ključnih narativnih diskursa koji u romanesknoj strukturi zauzimaju dominantne pozicije te feminističke borbe u pesimističnoj poruci o hereditarnosti ženske nevolje, nemoći i prenošenja emancipatorne snage na nekonvencionalne, alternativne načine života i pripovjednih instanci ženskih momenata u narativnim postupcima tematizacije, odnosno autotematizacije pisanja u interpretaciji samosvjesnog naratora koji otvoreno propituje patrijarhalna ograničenja.

Drugi obrađuje metatekstualna promišljanja autora u sferi vlastitog narativnog identiteta u varijanti komentatorskog odnosa, feminističke subverzije te autoreferencijalnog feminističkog potencijala prema moralnim kodovima i konvencijama, gdje su se pisci na tragu realizma angažirali u analizi i kritici društvene sredine te ulazili u psihološki prostor pojedinca, implementirajući u svoju prozu ekspresionističke elemente bunta, ponekad čak i prikazom pobunjene, nekonvencionalne žene u patrijarhalno ustrojenom društvu s naglaskom na svijest i podsvijest protagonistica koje su doživljavale stigmatizaciju i trivijaliziranje zbog stereotipno shvaćene ženske sentimentalnosti.

Na koncu, treći nivo posvećen je gnoseološkoj implikaciji feminizma u indiciranju poljuljanoga gnoseološkog statusa feminističke naratologije i hereditarnosti ženske sudbine u modernom pripovijedanju intervenišući samosvjesnim problematizacijama i nivelizacijama granica unutar modernističke reforme u pogledu zanemarene ženske priče te eksplicitnoga otvaranja feminističkih pitanja u domenu izrazito heterogene moderne proze i njenom uvođenju avangardnih, konkretno ekspresionističkih postupaka u romaneskno tkivo.

1. RAZVOJ ARAPSKOG ROMANA I ULOGE AUTORA

1.1. Društveno-kulturološki konteksti moderne arapske književnosti

U XIX vijeku snažno se razvijala nacionalna misao koja je znatno utjecala na politička kretanja, pa samim time i na polje kulturne produkcije u arapskom svijetu. To je razdoblje u kojem je nacionalno određenje kulturnog djelovanja predstavljalo koncept tzv. narodnog duha, na način da je određena slika o drugom nužno bila nosilac slike o sebi samome. U prilog tome mnoga napisana djela otkrivaju odnose uspostavljane između svijeta i pojedinaca, što je predstavljalo i svojevrsan proces autodefiniranja arapske nacije.

Prosvjetiteljstvo općenito ističe ideju nacionalne kulture, pa tako od perioda renesanse postoji izvjestan broj imagotipičnih tekstova (historijskih, filozofskih, filoloških i književnih) preko kojih se može pratiti konstruiranje stereotipa različitih naroda. Unifikacije koje nadilaze odnose između kultura označavaju se pojmovima panlatinizam, panarabizam, panslavizam ili kosmopolitizam ili internacionalizam.

Haykal je na jedan sličan način, svojim prvijencom *Zaynab*, napravio prekretnicu u modernoj arapskoj književnosti u pogledu isticanja društvenog položaja žene u različitim epohama od predislamske do savremene ere. Al-‘Aqqād je također zauzeo slično humanističko stajalište svojim djelom *Sara* u kojem i on progovara o ženi, ne priklanjajući se formalizmu kao praksi tradicionalnih formi dotadašnjih književnih djela.

Romani *Zaynab* i *Sara* potkrepljuju idejnu, estetsku i metodološku pretpostavku ovog istraživanja u interpretaciji epohe u kojoj autori žive, što potvrđuje njihove pokretačke motive. Oni ocrtavaju psihološke i moralne profile svojih književnih likova kroz autentičan duhovni obrazac književne epohe. Na taj način daju specifičnu poetološku sliku jednog književnog prostora i njegovog intenzivnog uticaja na ljudsko mišljenje, osjećanja i ponašanje.

U samoj posveti Haykalovog romana prisutna je probuđena nacionalna svijest, što ilustrira naredni citat:

..إلى مصر

إلى هذه الطبيعة الهادئة المتشابهة اللذيذة ... إلى هؤلاء الذين أحببت وأحب ... إلى بلاد بها ولها عشت وأموت ... إلى مهبط وحي الشعر والحكمة أول الأزل

إليك يا مصر، ولأختي، أهدي هذه الرواية. من أجلك كتبتها، وكانت عزائي عن الألم. ولأكتبها عشت، ولولاها لقضيت على حياة ما أغناني عنها. فهل أنت تقبلين هذه الهدية الضئيلة من ابن معذب، عيشه مملوء بالهموم، ولكنه يحبه حباً فيك؟

وأنت يا أخت: أنت أول من أحببت من شباب مصر. ولمن أحب أهدي هذا القسم من نفسي، والذي احتل سني شبابي الأولى، أهديها لك بعد أن أهديتها لمصر. ولعلك أنت الأخرى تقبلينها فتبعين في الأمل وحب المزيد

ولمصر نفسي ووجودي ... ولأختي قلبي وروحي

Posveta Egiptu...

Toj mirnoj prirodi, bliskoj, ugodnoj... Onima koje sam zavolio i volim... zemlji za koju sam živio i za koju umirem... stjecištu inspiracije poezije i mudrosti na početku vječnosti. Tebi, Egipte i mojoj sestri, poklanjam ovaj roman. Zbog tebe sam ga napisao. Bio mi je utočište u boli, živio sam da bih ga pisao, a bez njega bih sigurno proveo život beskorisno. Pa hoćeš li primiti ovaj mali poklon od svog namučenog sina, čiji je život pun briga, ali ga on voli iz ljubavi prema tebi?

A ti, moja sestro, ti si prva koju sam zavolio od stanovnika Egipta, a onome koga volim darujem dio sebe, dio koji je obuzeo godine moje mladosti, darujem tebi, nakon što sam ga darovao Egiptu. Možda ti budeš druga koja će ga primiti i dati mi nadu u uzvraćenju ljubav.

Za moj Egipt i moje postojanje... za moju sestru, moje srce i moju dušu.¹

¹ Muḥammad Ḥusayn, Haykal, *Zaynab*, Hindāwī, Kairo, 2012. str.7.

1.2. Nastajanja dva romana u fokusu u kontekstu njihove tematike

Mnoštvo prozних ostvarenja iz jednog dugog razdoblja arapske prozne književnosti (*al-adāb*) nalaze se u brojnim djelima arapskih autora još od prijeislamskog perioda, zatim klasičnog perioda pa sve do perioda moderne arapske književnosti. Međutim, period arapskog preporoda (*al-naḥḍa*) sa sobom je donio nove književne oblike, do tada nepoznate arapskoj književnoj tradiciji, naročita značajna prozna ostvarenja koja su upravo omogućila arapskoj književnosti da bude više prihvaćena i ostvarena na sceni svjetske književnosti. Među tim novim žanrovima je i roman, koji je prošao duži put svoga stasavanja, od poučnog preko historijskog, pa sve do umjetničkog romana. Dodiri sa evropskom civilizacijom, te veoma dinamične historijske okolnosti ostavljale su traga na gotovo sve segmente kulturnog i književnog djelovanja. Književnost, kao jedna od najznačajnijih umjetnosti kod Arapa još od prijeislamskog perioda, započela je jedan novi put, između arapskog tradicionalizma i daljeg svoga razvoja, ne zapostavljajući pri tome svoju veoma dobro ukorijenjenu tradiciju, ali i primajući određene finese evropske književnosti, sa kojom je dolazila u neposredan dodir. Roman je tako u zadnjim desetljećima postao predmetom interesiranja arapskih i zapadnoevropskih istraživača u oblasti književnosti.

Romani, posebno zanimljivi iz razloga što vješto komponiraju elemente tradicionalne arapske književne baštine sa elementima evropskog romantizma, ističući individualnost, koja u širem kontekstu označava buđenje nacionalne svijesti i formiranje nove slike arapskog društva. Tako je roman *Zaynab*, egipatskog autora Muḥammada Ḥusayna Haykala, prema većini kritičara prvi arapski roman, odnosno prvi umjetnički roman u arapskoj književnosti, kao i al-‘Aqqādov roman *Sara*, koji je kolekcionar ideje njegovog prethodnika.

Oba romana karakteristična su po fenomenu digresije, jer naraciju često karakteriše nekontrolisanost slijeda događaja, odnosno naratorova sklonost da nastavi igru zavaravanja čitaoca u prilog prikazivanja sušte realnosti. Skretanje s teme naracije i skliznuće u sporednu priču, koja naizgled nema dalje spone s narativom, izvjesna je digresija, odnosno pristup tzv. tradicionalnog autorstva u cilju prikazivanja obilja zanimljivih informacija.

1.3. Uloge Haykala i al-‘Aqqāda u razvoju arapskog romana

Oba autora bila su pod uticajem romantizma, što se odražavalo na umjetničku konstrukciju njihovih priča, ali oni su istovremeno pokušavali da se otrgnu kontroli individualne sklonosti kako bi se pitanje žena tretiralo realnije. Nisu se mogli u potpunosti otarasiti stare tendencije, jer je trend realnosti upravo dolazio sa stanovišta pojedinca. Taj trend se potom u različitim fazama počeo približavati realnoj objektivnoj viziji. Brojni su faktori doprinosili usvajanju ove doktrine, jer je savremena arapska priča počivala pod uticajem zapadne priče, nastale u njedrima romantike za vrijeme pada feudalne ere. Očigledna je dominacija nove doktrine kojoj je težilo prosvetiteljstvo, u pogledu čovjekovog oslobađanja od vlastitog samonametnutog starateljstva i nesposobnosti razumijevanja bez usmjeravanja izvana.

Samim tim prevrat arhaičnih navika u modernoj arapskoj književnosti i onom najvažnijem što predstavlja žene, postalo je čista umjetnost. Obzirom da je umjetnost svake priče u početku eksperimentalna, zahtijevao se jedan takav napor. U samom postavljanju njenih temelja u njoj je učestvovala grupa velikih pisaca kojima to nije bila jedina profesija. Pisци su birali tematiku autobiografije i privatnog života, pa je upravo zbog toga slobodan lični izbor imao veliki uticaj na građenje same priče. Njihovi su postupci bili predodređeni, pod uticajem okolnosti proizašlih iz društvenih pritisaka, pa se činilo logičnim da autor, u većini slučajeva, izražava poziciju osobe u nevolji, koja pati ili pak lebdi u horizontima romantične fantastike.

2. Roman *Zaynab*

Veliki egipatski pisac Muḥammad Ḥusayn Haykal proslavio se svojim romanom *Zaynab*, koji su kritičari predstavljali kao prvi moderni arapski roman. Iako je već na početku napravio veliki iskorak u egipatskoj književnosti, Haykalov roman će se pod punim imenom autora pojaviti tek petnaestak godina nakon svog prvog objavljivanja jer je, kako stoji u uvodniku jednog od kasnijih izdanja, postojala bojazan da ime advokata neće požnjati lik pisca fantastike. Do tada će moderni i idejno avangardni roman *Zaynab* biti odmjeravan i štampan pod piščevim pseudonimom *egipatski farmer*. Same klice romana su ponikle na relacijama između Švicarske i Francuske, gdje je Haykalov akademski uspon bilježio svoj vrhunac na doktorskom radu na polju političke ekonomije. Roman je prikaz svjetonazora ondašnjih prilika, osvjetljavajući

historijski kontekst ženskog položaja u ondašnjem arapskom društvu, dok autor kroz kritičku potku romana govori o previranjama svojstvenih tom dobu, nudeći alternativnu perspektivu potonjim generacijama.

Fabula romana može se predstaviti na sljedeći način; Zaynab je radnica na farmi u jednom egipatskom selu, koja živi u užoj bliskoj zajednici. Njena adolescencija blijedi i ženstvenost vene, pa je primorana na brak sa Hasanom. Uprkos svojoj dobroj naravi, Ibrahim je jedini muškarac koji je zadobio Zaynabino srce, ali zbog strogih društvenih ograničenja njihovo zajedničko vrijeme je ograničeno i njihova strast nikada nije ni izražena izvan tih skrivenih granica. Zaynabin rođak Ḥāmid također postaje žrtva njene neodoljive topline, međutim njen brak sa Hasanom i ljubav prema Ibrahimu čine je svima nedostižnom.

Priča je povezana sa autorovim proživljenim iskustvom. Naime, Haykal je rođen 1888. godine. Dvadeset i dvije godine kasnije je napisao roman *Zaynab* dok je studirao pravo u Parizu. Može se pretpostaviti da je upravo Haykalovo izlaganje liberalnijoj, evropskoj kulturi probudilo njegovu kritiku egipatskog, odnosno arapskog društva. Roman je prvi put objavljen 1913. godine u egipatskim novinama *al-Jarida*, a prozvan 'prvi egipatski roman' između ostalog i zbog dosljedne upotrebe lokalnog jezika, ali i kontraverzne teme. Haykal ga je objavio pod pseudonimom *miṣrī fallāh - egipatski farmer*.

Dok je al-‘Aqqād problematizirao iskustvo žene koja izaziva nasilnu ljubav, sumnju i ljubomoru, roman Muḥammada Ḥusayna Haykala kritizira temu ugovorenog braka o kojoj se i danas raspravlja. Protagonistkinja po kojoj je knjiga naslovljena primorana je da uđe u brak zasnovan na tradiciji, ne na ljubavi. U svemu tome ogleda se konflikt koji stoji u pozadini tradicije, permanentno prisutan vijekovima, te narativno progredirajuća tendencija romanesknog tkiva koja je istovremeno i koncept interesa i koncept vrijednosti. Haykal je u svojim intelektualnim nastupima odbijao priznati ‘zaostalost muslimanske vjere’, negirajući da islam karakteriše samo krutost. Stoga je pozivao na ‘prihvatanje’ egipatskih muslimanki kako bi one bile ravnopravne kao zapadne žene. Njegova je priča u potpunosti utemeljena na stvarnosti. Analizirajući po prvi put lik žene, on se usudio prodrijeti u strogo zatvoreni muški svijet. Haykal je također pisao o politici i društvenom životu, uključujući *Deset dana u Sudanu*, *Memoari egipatske politike*, *Biografije egipatske i zapadne politike* itd. Imao je ulogu u radu Ministarstva tridesetih godina i predsjedavao Senatom četrdesetih godina. U polju historijskog pisanja doprinio je s nekoliko knjiga, *Biografija Muhammeda*, *U kući objave*, *Abu Bekr-al-Siddiq*, *Omar-al-Faruk* i *Osman Ibn Affan*. Međutim, njegov roman *Zaynab* je djelo koje se niko drugi nije usudio napisati, koji je potpisao svojim imenom tek 1929. godine, nakon što je

okruženje postalo relativno spremno da prihvati i prizna jednu takvu promjenu. Haykal je, kako se navodi, oklijevao i da se priča režira, sve dok se egipatski režiser Muḥammad Karim (1896-1972) nije odvažio da priču prikaže na velikoj sceni. Karim je napisao scenario za film *Zaynab*, koji je dva puta produciran. Prvi put 1930. godine, kao nijemi film, a drugi 1952. godine u igranom filmu koji je scenirao glumac ‘Abd al-Wārīt ‘Asr. Roman će poslužiti kao inspiracija za prvi nijemi film u egipatskoj kinematografiji, zasnovan na stvarnoj priči i bit će prikazan 1930. godine, a već 1952. godine će doživjeti reprodukciju kroz istoimeni igrani film. Pored kratkog, ali upečatljivog naslova *Zaynab*, čiji autor ističe da “zaslužuje da bude nošen”, još jedan roman naslovljen ženskim imenom, roman *Sara* također zaslužuje da bude razmatran kao naročit dio al-‘Aqqādovog autorskog opusa. Riječ je ponovo o književnom prvijencu, čiju okosnicu čini opet odnos pojedinca u odnosu na druge. Imagološku građu tog romana moguće je posmatrati na tekstualnoj analizi leksike hijerarhiziranih odnosa, ali i vantekstualnom nivou stavljanjem teksta u društveno-historijski kontekst. Dok leksička analiza u prvi plan stavlja al-‘Aqqādovu upotrebu egzotičnih imena, turcizama i riječi fantazama, u središtu strukturalne analize nalazi se odnos naratora prema promatranoj kulturi s težištem na vremensko-prostornim vezama i odnosima među likovima, što teži jednoj dokumentarnoj vrijednosti romana. Na vantekstualnom nivou roman *Sara* je stavljen u kontekst imperijalističke i kolonijalističke politike druge polovine 19. vijeka. Kroz roman se ponajviše primjećuje autorov lični odnos prema Jevrejima i njihovoj kulturi, koji je važan element u al-‘Aqqādovom poimanju identiteta kao i njegovom samodefinisanju kroz pomenuti etnos.

2.1. Društveni kontekst romana *Zaynab*

Najistaknutija činjenica u konzervativnim arapskim društvima jeste da romantično prikazana tradicija u pogledu slike žene na kraju uvijek skonačava tragično. Poput svojevrzne umjetnosti u smislu izmišljenih incidenata, nakon čega uvijek uslijedi poricanje koje pitanje ponovo vraća na početak, ili u propalom pokušaju unapređenja određenog fenomena, nakon što se sve završi počne se istraživati njegovo porijeklo i sami razlozi njegovog nastanka. Ono što karakteriše ovakvu vrstu narativa jeste i svojevršno pregnuće da unaprijed osmišljeni incidenti uvijek okončavaju neuspjelom potragom za njihovim uzrocima, čime unapređenje određenog fenomena ostaje zarobljeno u matrici imaginarnog usuda.

Po Haykalovom iskazu, događaj opisan u njegovom romanu navodno je stvarni događaj, pa je prisutan izuzetno snažan egzotični prizvuk, koji ne ističe samo orijentalni fantazam mladića nego i određenu ideju o ženi. Utješno je to da put do naturalizacije vodi preko promjene njegovog identiteta.

Iako je glavni lik romana *Zaynab* Hāmīd vrlo blizak pripadnicima promatrane ruralne kulture, u odnosu prema likovima koji ga okružuju primjetno se osjeća njegova nadmoć. Valja istaknuti i činjenicu izbora glavnog ženskog lika, pripadnice promatrajuće kulture, predstavljene kao inferioran lik zbog svog spola i okolnosti u kojima odrasta, te samog društvenog statusa. Njena se inferiornost očituje u načinu na koji se izražava, govoreći vrlo malo i često se koristeći mimikom i gestama. Retorički tempo kojim je radnja romana strukturirana vrvi o društvu i društvenim problemima koji odražavaju stanje u koje je pisac zapao, prvenstveno načinom na koji predstavlja Hāmīda, koji mu je stavljen na raspolaganje, zatim mogućnostima da se upozna sa temom slobode i pravde, kao i to da razgovara o „bračnoj temi“ u tipičnom seoskom okruženju. Sve navedeno ispoljio je na snishodljivom jeziku sa svojim ocem, koji je život proveo u dubinama sela. Pisac progovara kroz svoje likove, dominirajućim stilom, on implicira da predstavi ideju i da je otjelotvori kroz ponašanje svojih likova. Razgovor vremenom ishodi romantiku, dok ključ romantične dijagnoze postaje sam izbor koji preuzima sobstvo, a zatim slijedi odbacivanje, koje na kraju ishodi jedan potpuno negativan koncept. Priča na kraju skončava na način koji je Haykal sam odabrao za svoju heroinu, da bude potpuno odsutna sa scene romana i radnje njegovih događaja.

Priča asocira i na Dumasovu *Damu s Kamelijama*, koja je inspirisala Šopena da komponuje muziku za istoimeni balet i Verdija za operu *Travijata*. *Dama s Kamelijama*, kao i *Zaynab*, skončavaju na identičan način, od tuberkuloze - poznate romantične bolesti, iako Haykalov izbor da odabere upravo ovu bolest nije realističan i doživljava se kao apsurd u narativu romana. Upravo je zapanjujuće da krajnje miran život može ishoditi takav tragičan kraj, niti je iko uopće mogao posumnjati na bolest poput tuberkuloze; *U ovim egipatskim selima, gde je uvijek čist vazduh i otvoreno sunce...*²

Međutim upravo je ljudsko ugnjetavanje uzrokovalo ovu bolest. Tuberkuloza ni u kojem slučaju nije bila poznata među njima, što ukazuje na to da je ona proizašla samim ljudskim djelovanjem. Završetak narativa odražava jednu piščevu misao koja se nameće kao zaključak:

² Muḥammad Ḥusayn, Haykal, str.182

*Ali Zaynab je osuđena na smrt*³, postižući na određen način još veći stepen agresije prema njoj. Krajnji rezultat do kojeg dolazi Ḥāmid, vlasnik prave krize, dok pokušava pronaći rješenje, pribjegavajući drugačijem izboru načinu života, upravo otkriva da je Zaynabina smrt uzrokovana i da snosi posljedice jednog nametnutog problema, nikako svoga vlastitog.

2.1. Stilski i tematski minimalizam Haykalovog diskursa

Haykal je svoj roman pisao u Parizu, nesumnjivo pod osjećajem nostalgije, opisujući scene na tlu Egipta na način na koji to može činiti samo autohtoni Egipćanin. Muškarac koji uspijeva pisati o ženi, i pri tome kritikuje društvo, dok su njegove kritike vrlo logične, i još k tome i veoma empatične. Malo toga u romanu se može uzeti za zlo. Pisac opisuje stanje u koje je društvo zapalo kao neuspjeh, kao društvenu bolest, posljedicu jedne apatije, šutnje ili želje da se ispuni ono što se očekuje kroz konvencije, kulturu ili čak vlastito neznanje. Ime žene je zaista prikladan naslov koji na izvjestan način odražava ljepotu narativa ove priče i vrlo je prikladno ime prvog modernog egipatskog romana. Nakon svog prvijenca Haykal se iskazao kao autor niza pisanih djela, poznato ime u egipatskoj politici i medijima i privilegovan član društva. U romanu *Zaynab* on je uspješno humanizirao i kontekstualizirao egipatsko društveno pitanje, bez previše prijekornog glasa, izražavajući svoje simpatije prema egipatskom seljaku, koji je i dalje primoran da podnosi ekstremne životne nedaće, čineći to uz veliko dostojanstvo. Romaneskim narativom dominira spoljni opis likova, u jednom općem narativnom opisu, ali unutrašnji doživljaj likova se može čitati između redova, iz njihovih postupaka, stavova i međusobnih razgovora. Na nekim mjestima autor je narator koji pokreće likove, namećući svojim likovima sopstvene ideje, ne dozvoljavajući im da se u potpunosti izraze. To svakako umanjuje potencijal njegovog književnog djela, utoliko više jer oduzima likovima autentični karakter u jednom logičnom slijedu događanja. Na taj način autor čini likove statičnim i u potpunosti nerazvijenim, kontrolisanim s njegove strane, zadržavajući određenu distancu između sebe i likova, često stavljajući sebe u prvi plan u pokušaju da izjednači predstavljani lik sa onim što sam želi reći. Prisutna su previranja, stagnacije, nekoherentnost događaja i sl., gdje naizgled nominalno suverene subjekte zapravo kontroliše strana sila, poput marioneta koje pomoću niti kontroliše skriveni lutkar. Priča o Ḥāmidu i Zaynab ostaje trajno distancirana. U suštini, Zaynab je na neki način izvor utjehe za Ḥāmida, njena se uloga kasnije minimalizira kada saznaje da se

³ Ibid

njegova rođaka Aziza, s kojom je uspostavio neku vrstu romantične veze razmjenom pisama, udaje za drugog muškarca. U pokušaju da sve poveže, autor kroz prikaz "morala seoskog naroda" u priči o Zaynab u stvari izražava svoju zabrinutost, u smislu da je prvobitni problem koji zaokuplja njegovo razmišljanje u suštini pitanje odnosa muškaraca i žena. Zaynabina tragedija potiče iz istog izvora kao i Hāmidova. U trenutku kada autor uspije povezati dvije ose svoje priče, Zaynab se iznenada udaje i njena veza sa Hāmidom biva prekinuta. Priča tada gubi svoj smisao.

2.2. Važnost pejzaža u romanu

Neki filozofi⁴ smatraju da pejzaž u umjetnosti predstavlja umjetnikovo stanje duha, što je u potpunosti očigledno u romanu *Zaynab*, gdje autor ističe stvarne, tople i dosta živahne opise i najsitnijih nijansi egipatskih krajolika. Čini se da njega upravo privlači priroda, kada je ona uravnotežena, mirna i krotka, a ne kako ona ponekad biva, kada je nemirna ili haotična. Takva jedna veza između ravnoteže u prirodi i ravnoteže u njegovom umjetničkom djelu, na neki je način uspostavljena u pogledu razumijevanja ženskog književnog lika. Nevjerojatni obrati, prekidi i iznenađenja ove dvije slične prirode autor pokušava dočarati, opisujući unutrašnji svijet razvoja duše u pogledu karaktera ženskog lika. Okruženje koje se u prvi mah čini odvojeno od događaja, kao neutralan element, manifestuje se u opisima sela tokom daljeg razvoja radnje romana *Zaynab*. Iako se na trenutak čini da Haykal pomalo pretjeruje u opisivanju sela i prikazivanju njegovih ljepota, posve je evidentno koliko opis krajolika igra značajnu ulogu u otkrivanju samog lika glavnih protagonista, ali i identifikacije samog pisca, što na određen način omogućava duboko razumijevanje strukture, a kroz nju i samog značenja jezika djela.

*A u ovim egipatskim selima, na otvorenom zraku, gdje sunce stalno sija i gdje je miran život, rijetko ko može zamisliti bolest poput tuberkuloze.*⁵

Zaynab na kraju romana umire od tuberkuloze, te ovdje pada u oči karakteristično obilježje opisa krajolika, koje ne pogoduje razvoju jedne takve bolesti, što ponovo odražava duhovni doživljaj i osjećanja samih likova. Priroda djeluje kao tajna, neshvatljiva sila pred kojom se očituje nemoć samog čovjeka. Ta očigledna pomisao na neminovnost čovjekove prolaznosti,

⁴ Arthur C. Danto, *The Transfiguration of the Commonplace*, Harvard University Press, Cambridge. 1981.

⁵ Muḥammad Ḥusayn, Haykal, str 182.

ograničenost ljudskih težnji koje nužno završavaju smrću, ukazuje na okrutnost koja se krije iza pojavnog u prirodi - priroda nije samo pojava, već kretanje i promjena, stalni nastanak i nestanak, tj. prolaznost. Ipak, slika prirode u romanu, prikazom krajolika, prenosi dubok osjećaj same autorove ljubavi prema njegovom zavičaju; ljudima, posebno prema seljaštvu. Obilje seoskih pejzažnih skica ima svoje samostalno značenje, kompozicijski podređeno ključnoj ideji djela u identifikaciji sa glavnom protagonisticom. Opisujući pejzažne slike prikazuje se dubina i snaga utjecaja i moći prirode na autora koji je izvor raspoloženja, osjećanja i misli njegovih protagonista.

2.3. Tragični kraj Haykalove glavne junakinje

Skončavanje je još jedna odlika romantizma, koja obično projicira očekivan završetak svih tragičnih priča. Haykal je za svoju junakinju odabrao da bude potpuno odsutna sa scene romana i daljih događanja. Čitava naracija može se posmatrati potpuno odvojeno od priče o Zaynab. Priča započeta njome završava se na izdaleka drugačiji i pomalo neočekivan način. Zaynab umire od tuberkuloze, naizgled romantične bolesti. Autorov izbor njenog skončavanja nerealan je, jer tuberkuloza nije uobičajena bolest za arapsko podneblje. Ona je uzrokovana ljudskim faktorima i njihovim djelovanjem. Ona nije čin prirode, nego ljudskog ugnjetavanja, koje može dovesti do bolesti nepoznate među ljudima tog podneblja. Završetak također odražava autorovo nametanje sudbine glavnoj protagonistkinji, postižući određen stepen agresije prema njoj, veći od posljedica koje je uzrokovao sam Hāmīd. Zaynab je osuđena na smrt, dok za Hāmīda, uzročnika stvarne krize, autor na kraju pronalazi rješenje. On pribjegava drugom životu, u drugom okruženju, što poentira kolateralnu štetu jedne žene kojoj, kada se problem nametne—ona umire, snosivši posljedice tuđeg djelovanja koje sama, ni na koji način, nije uzrokovala.

Čini se da je pokušaj da se rasvijetli pitanje žena na početku savremene arapske priče doveo do fenomena u kojem subjekat snažno nokautira samog sebe, jer su posljedice takvih rasprava izražavale represiju u koju su pisci tog vremena svojevremeno zapadali. Na određen način prikazana je njihova raspršena stvarnost u društvu, konfuzija koja se odrazila i na likove njihovih priča koji skončavaju tragično. Tematika je često bila identifikacija sa životima i autobiografijama samih pisaca. Daljim proučavanjem pitanja žene tokom faza kroz koje je arapska priča prolazila, kroz intelektualne, političke i društvene transformacije koje su je zadesile u pokušaju da se približe simbolici, nametnula je brojne konotacije i na taj način

izazivala smetnje, jer je zapadni model imao izvjestan utjecaj na pisce tog perioda. Zapadna žena je predstavljala zapadnjačku destinaciju, što je bila kriza same konvergencije. S druge strane politički i društveni doživljaji arapske zajednice korumpirani prisilnim intervencijama pisaca i nedostatkom tehničkih alata, doveli su pripovijedanje i njegove elemente do toga da su arapski pisci doživjeli krizu civilizirane interakcije između Istoka i Zapada. Romantizam je bio jedan provizoran put, ali slijedom okolnosti on se postepeno okrenuo ka realizmu.

2.4. Hāmidovo pismo kao fokalna tačka romana *Zaynab*

Pismo koje je Hāmid napisao svome ocu, u romanu *Zaynab*, ispisano na desetak stranica, na intrigantan način otkriva pozadinu njegovog psihičkog stanja, očaja i beznađa koje osjeća kao rezultat neuspjeha u ljubavi. Haykal se zalaže protiv metode čitanja i kritike koja se oslanja na aspekte autorovog identiteta kako bi se dokučilo njegovo izvorno značenje iz samog autorskog djela. U vrsti kritike protiv koje se bori, iskustvo i evidentna pristrasnost autora služe kao svojevrsno 'objašnjenje' teksta. Pismo vrvi emocijama i autorovim mislima o društvu u cjelini, te problemima koji odražavaju zabludu u koju je sam pisac zapao u liku Hāmida, koji mu to čini dostupnim. U pismu autor istim retoričkim tempom, kojim se bavio u strukturi radnje romana, raspravlja o pitanjima slobode i pravde, naročito bračnoj problematici. Na taj način obrađuje ideju slobode izbora, te na deklarativan način, snishodljivim jezikom proklamira život jednog Egipćanina, koji je proveo život na selu. Autor ustvari otjelotvoruje ideju, koju poentira kroz manifestaciju svojih likova. Slične preliminacije koristi i al- 'Aqqād u romanu *Sara*, dok pripovijeda o istočnjačkoj ženi, prirodi ljubavi i sumnje, te na vrlo zanimljiv način izlaže svoje intelektualne stavove i ideje. Međutim, al-'Aqqad je više zaokupljen sklonošću da neumoljivo zamagljuje relaciju pisca u manifestaciji njegovih likova; tzv. nadrealistički portret korištenja prakse 'automatskog pisanja', kako bi se izrazilo 'ono čega sama glava nije svjesna' u polju lingvistike, discipline za dokazivanje kako je čitava enuncijacija u stvari prazan proces. Lajtmotiv izražen pismom dočarava raspoloženje intrigantne teme, odnosno ideje koja se mnogostruko ponavlja kroz djelo, zakrinkane u 'bilješku', kojom se glavni protagonist Hāmid obraća svome ocu: *Od danas smatram instituciju braka defektnom, zbog uslova koji su joj vezani. Zaista vjerujem da je brak koji nije zasnovan na ljubavi i koji ne napreduje s ljubavlju vrijedan prezira.*⁶

⁶ Ibid, str. 157.

U liku Zaynab, vrijedne farmerke, koja se treba udati za zemljoposjednikovog sina, uprkos njenoj ljubavi prema drugome, Haykal izražava krajnje kritičan stav prema tradicionalnoj bračnoj praksi koja mlade muškarce i djevojke prisiljava na brak koji biraju porodice, kako bi udovoljili svojim prohtjevima, bez obzira na mišljenje mladih bračnih parova.

Pismo je upravo pokušaj protesta protiv realnosti u periodu moderne, koja je bila prekretnica toku arapskog romana. Svojim eksplicitnim sadržajem ono pruža uvid u sukobe, događaje, kritiku, te kroz analizu i sarkazam daje objašnjenja za krize i dileme kroz koje prolazi pojedinac, uranjajući u unutrašnjost aktera i protagonista samih događaja. Ono po čemu se razlikuje ova vrsta teksta jeste činjenica da je on imuniziran od fetišizacije naracije i spremnosti značenja. Samim tim mami da se uključi u raspravu, u dijelovima koji ostaju nedorečeni, iz razloga što su uvijek spremni za čitanje. Tekst pisma je otvoren za tumačenje i reinterpretaciju, dizajniran na način da implicira čitatelja u tumačenju njegovih drugačijih tumačenja i njihovih značenja, a njegova dijalektička metoda potpuno je oličena u psihološkom realizmu. Oспорavajući praksu tradicionalne književne kritike, ono je uslovljeno biografskom namjerom autora, kako bi se definitivno objasnilo 'krajnje značenje' teksta. Naglašavajući primat krajnje interpretacije djela svakog pojedinačnog čitatelja, uprkos njegovom 'krajnjem' značenju, koje mu je namijenio autor. Ono je proces koji eksperimentiranjem ističe suptilne ili neprimijećene karakteristike, pružajući novi uvid u kontekst koji razbija narativne obrasce. Unutrašnji doživljaj protagoniste, tkalca redova pisma oslobođen je svjesnih reperkusija do granica užasa, ili blaže rečeno, 'sramote', što ukazuje da je vođen žarkom i šokantnom iskrenošću. Pismo je produkt iskazan 'konfesionalnim' književnim jezikom, daleko od vještačke prefinjenosti i deplasirane afektacije. Ono je zaokupljeno problemom ljudske egzistencije i otuđenosti modernog života i daje krajnje pesimističnu viziju svijeta, prikazujući život kao igru viših sila u kojima je čovjek sveden na fiziološko i duhovno vegetiranje; besmisleno 'trajanje' ispunjeno patnjama i uzaludnim iščekivanjem. Tekst je tkivo, odnosno tkanina autorovih citata, izvučeno iz centra jedne specifične kulture, ne samo pojedinačnog ili individualnog iskustva. Suštinsko značenje djela uvijek ponovo zavisi od utiska njegovog čitaoca, nikako od strasti ili stila pisca, što znači da specifikum teksta ne leži u samom njegovom porijeklu, njegovom kreatoru, već u njegovom odredištu – njegovoj publici.

U pismu glavni protagonist događaja autentično ocrta svoje vrijeme, urezujući u njega vrlo emocionalne doživljaje, svoje vlastito iskustvo, punktirajući granicu između same ideje i društva. Na taj način on provocira iz insajderske posmatračke pozicije, zatim postaje outsajder želeći podstaknuti potrebu da se reaguje i progovori o svemu. Hāmid je simbol ambicije i

progresivnih težnji; stvaranja novog, nekonvencionalnog društva, zasnovanog na izraženoj socijalnoj i participativnoj kategorizaciji u pogledu oslobađanja kolektivnog identiteta.

Autorova misao, iskazana u pismu, nastala je iz jednog raspršenog svijeta, s težnjom sakupljanja svih rasprnutih dijelova tog svijeta u jedan zdraviji društveni kontekst. Tekst pisma nudi mogućnost stvarnog čitanja i promišljanja sadržaja sa stanovišta historijske situacije, koji je u fazama pisanja (produkcije) i čitanja (repcije) neposredno bio pod uticajem historijskih, društvenih i kulturoloških faktora.

Ḥāmidovo pismo, iako svojim eksplicitnim iskazima podriva patrijarhalnu matricu, ono uprkos brojnim mjestima subverzije, na neki način iznevjerava odlučnu feminističku borbu, prije svega u pesimističnoj poruci o hereditarnosti ženske nevolje, te nemoći prenošenja emancipatorne snage na žensko potomstvo, zbog nekonvencionalnog i alternativnog načina života, ali i čestih sukoba sa okruženjem. U suštini ovaj narativ eksplicitno otvara vrata do tad zanemarenoj ženskoj priči, po čemu se on i razlikuje od dominantne književnosti. On je također značajan zbog uvođenja avangardnih, konkretno ekspresionističkih, postupaka u otvaranju drugih feminističkih pitanja, koje je uglavnom muška književna kritika ostavljala po strani.

Vjerujem da će otkriće ove ispovijesti u proživljenom iskustvu protagoniste, u vrlo dramatičnoj i apsurdnoj situaciji i jednom konfuznom stanju, prikazanom na sarkastičan način između crne komedije i satirične tragedije, približiti tekst primaocu, makar u zamišljenoj dimenziji.

3. Roman *Sara*

3.1. Androcentrizam u al-‘Aqqādovom romanu *Sara*

Glavni lik al-‘Aqqādovog romana predstavlja Hamam, lik čije je osnovno nastojanje da pokaže svoju genijalnost i superiornost nad ženama. U romanu je prisutan monolog, što ga čini strukturalno zatvorenim književnim djelom, a njegova primarna ideja jeste da prikaže muškarca kao superiornog. Piščeve retoričke namjere ukazuju na pristrasnost ega muškarca koji taji, formuliše, razgrađuje i generira materiju, trči i nestaje unutar junaka, i ne otvara se prema van osim pod prisilom, konstantno priprema odgovarajući prostor, koji u jednom momentu kulminira.

Zatim je Hamam izašao iz svog privremenog smiraja, da bi ušao u nešto drugo. U stanje koje nije niti odmor, niti smiraj. Užasan osjećaj praznine, ogorčenosti, skučenosti i beznađa. Sve je u toj praznini. Svako njegovo čulo nešto je izgubilo i svaki njegov trenutak bio je izgubljen. Sva njegova sreća i sva njegova bol izgubila je smisao, svoju svrhu i svoju suštinu.

I šta je sve to zamijenilo?! ... zamijenila ga je suprotnost, koja sve to poništava u samoj osnovi. Slijepa sloboda bez usmjerenja. Usamljena tišina, nakon bolnog pokreta. Beskrajna praznina koja nema ni početka, ni kraja, bezizlazna i bez rješenja. Živi pakao kojem je umakao, a na njegovo mjesto se spustio mrtvi huk. Kako je jadna ova smrt i kako je jadan ovaj život!

Nedođija je to u kojoj nema života. Jedna naročita Nedođija koja progoni. Sudbina onih koji se u njoj nalaze. A pronaći utjehu; nema sumnje da je to jedini traženi lijek i jedini mogući tretman. Zašto uopće nije moguće da čovjek pronađe ženu sličnu njoj, ili čak bolju od nje?! Zar se gladan ne zadovolji i drugačijom hranom, čak ukusnijom! Zašto onda nije u redu da čovjek pronađe za sebe drugu Havinu kćer?⁷

Personificirana žena u prethodnom citatu predstavlja prirodu apstraktne žene, a konkretan muškarac prikazuje dominantan muški um. Mislilac koji predstavlja glavnog lika u romanu Sara formalni je lik Hamama, koji širi svoju kulturu i svoju sklonost filozofiranju. Dominira snažno muško uvjerenje da se on svekoliko razlikuje od žene u naročitim različitim okolnostima, kao i ženski pokušaj da svaki put dokaže očigledno jasno. Al-‘Aqqād slika ženu na drugačiji način, s prividnom konvergencijom na kulturalnom nivou.

Zaboravio je Hamam da on nije samo gladan, umjesto toga, on je lišen požude. Njegova je potreba, prije odabira hrane, da razmisli o izboru kako bi sebi dočarao okus i pronašao zadovoljstvo za kojim žudi. On balansira između krajnosti; između najbolje i najlošije hrane, kao što balansira između samog jela i ustezanja od njega. U svemu tome on zaboravlja da muškarac, kada voli ženu, voli samo jednu i ne želi ljepšu od nje. Ono što osjeća prema njoj, on doživljava kroz nju samu, jer u onome što ona jeste ona je drugačija od svih žena.⁸

Očigledno je da pisac oslobađa maštu u tkanju sljedećeg citata dovodeći čitaoca u očiglednu dilemu u krojenju vlastitog mišljenja:

Rješenje ove enigme ponovo otvara ranu, udvostručavajući slamanje srca, uzrokuje gubitak i bol. Žena uvijek podupire ženu. Ne znaš koju će njenu osobinu poreći njena sestra. Što se tiče one čije si osobine

⁷ M.A. al-‘Aqqād *Sarah*, Hindawi, al-Qahira, 2012. str.113

⁸ Ibid, str. 114

spoznao, kako možeš znati dok je ne upoznaš, da druga ima drugačije lice, drugačije oči, drugačiji glas, drugačiji stas, karakter i dušu ili drugačiji govor?⁹

3.2. Žena i društvo u romanu Sara

Misteriozni početak al-‘Aqqādovog romana započinje bez spomena imena glavne junakinje, kojoj posvećuje čitava dva poglavlja dok tka priču o njoj:

Imala je običaj da se poredi sa junakinjom filma, ako bi osjetila da joj se on divi, ili ako bi je pohvalio, postavljajući mu pametna i provokativna pitanja, koja bi mu zadavala muke dok je tražio adekvatan odgovor, osim ako ne bi igrao na šalu ili flert. Jednom ga je pitala kada je primjetila njegovo interesovanje kada se pojavila jedna glumica: “Kada bih ti dozvolila da te ova glumica poljubi, da li bi prihvatio njen poljubac?!” Znajući da će ozbiljan odgovor na postavljeno pitanje imati nepoželjne posljedice, rekao je: “Zar bi bilo prikladno odbiti poljubac koji ponudi jedna žena?!” Rekla je: “Ne pričamo o pristojnosti, ja ne pitam to... pitam te o tvom unutrašnjem osjećanju, o tvojoj želji... da li bi prihvatio takav poljubac kada bi ti se ponudio?!” Opet bi se počeo izvlačiti i petljati, pa bi rekao: “Kada bih glumio s njom u filmu, i sama znaš da bi poljubac bio neizbježan... to su obaveze umjetnosti prijateljice moja, umjetnici se moraju nekada žrtvovati!” “Je li to žrtva?!” pitala je. “Da”, rekao je, “svaki poljubac koji čovjek da drugoj ženi, pored one koju voli jeste žrtvovanje”, “ili, ako hoćeš, prisila!” Zadovoljila se odgovorom, znajući da je obmanjuje i izbjegava odgovor. Više je voljela misliti da on ne bi poljubio tu lijepu glumicu, ako bi mu se i ukazala prilika, iako je znala da nije iskren. Onda je smijući se rekla: “Preživjet ću, ako je poljubac koji želiš izdaja savjesti, onda nema razlike između izdaje savjesti i stvarne izdaje, ako to ipak uradiš”. Kada bi gledali sport nakon filma, često je uzimala bilježnicu iz njegovog džepa i zapisivala neku poveznicu sa filmom ili sportom koji su gledali, ako bi našla inspiraciju za zapažanje. Jednom je nakon filma o jednoj muškobanjastoj ženi zapisala: “Da li ti se svidjela ta muškobanjasta žena?, što se mene tiče, ja ću ti biti samo žena”! Drugi put opet, nakon filma o intrigantnoj ženi rekla je: “Željela bih da vidiš ovakvu ženu samo na platnu, što se tiče stvarnog života, dovoljna ti je iskrena...djevojka!¹⁰

Nameće se pitanje: ko je uopće djevojka sa kojom prolazimo ovu avanturu, a ne poznajemo je? S druge strane, zanimljiva je Hamamova perspektiva gledišta, kako on sve doživljava u danima svoje nostalgije, te kako on to vidi sa određene vremenske udaljenosti, kroz mješavinu emocija i vlastitih ubjeđenja.

⁹ Ibid

¹⁰ Ibid, str.7-8

Prošlo je pet mjeseci otkako se nije usudio preći tu ulicu pješice. Ulica nije bila ni pusta, niti zastrašujuća; okružena zgradama i krcata prolaznicima i mještanima. Ona nije bila udaljena od puta kojim on svaki dan ide, ona mu se čak prostire kamo god pođe, u odlasku ili povratku, jer živi u predgrađu. To je bila ulica u kojoj su se sretali kada bi odlazili u bioskop i gdje bi se nalazili kada bi se vraćali. Unutra bi sjedali jedno pored drugog, ali nikada nisu ulazili, niti izlazili zajedno. On bi poslao nekog da kupi dvije karte za sjedišta koje je rijetko mjenjao, zatim bi se u toj ulici sreli. Ona bi uzela kartu i prije njega ušla, a on bi se zadržao nekoliko minuta u nekom klubu, a zatim bi je slijedio do poznatog mjesta.¹¹

Naspram toga stoji Sara okružena izuzetnom odvažnošću i prkosom, čiji je tjelesni impulsi čine najvažnijom stvari koja je zaokuplja. Svežanj karakteristika koji opisuju ženu, opsjednutu ženstvenošću, pa se čini da je to jedino što nju zapravo zaokuplja. Žena, koja je u sebi mnogo više od jedne obične žene, posjeduje i vrline i mahane seksipila, kako je vidi muškarac. Arhetipi da je ona stvorenje koje se treba nadopunjavati, kako bi bila jedna potpuna kompozicija, tipičan su primjer stereotipa da su tijela ustvari elementi, da ženu usavršava muškarac, da izgled djevojke upotpunjuje tijelo dječaka.

U Hamamovom opisu Sare upravo se ogleda njegovo viđenje žene:

Bila jedna od onih sa crtama lica koja te ne gledaju dva puta istim pogledom. Gledaš je i vidiš veličanstveno dijete koje otvara svoje nevine oči u svom dječijem čuđenju i naivnosti. Neprocjenjiva čistota, bez tragova licemjerja, a već nakon nekog vremena, u nekom njenom danu, vidiš lukavu staricu koja je provela svoj život praveći spletke ženama i muškaracima. Dok se smije, njeno je lice potpuno izobličeno, a već njen, slijedeći osmijeh - može biti odmah nakon prvog - to je um koji se smije i srce koje opčinjava umove filozofa i mudrih šejha.¹²

S druge je strane, Sara, čije je odrastanje daleko od konzervativizma i privrženosti tradiciji, sa naprednom kulturom usvojila je epikurejsku filozofiju uživanja u zadovoljstvima života, pa se nameće pitanje šta je to što je nagnalo je pisca da na takav način predstavi svoju priču.

Moja misija je završena! Da, misija je gotova, nadzor je prekinut, pratilac se može odmoriti. Ovoga puta je Amin u potpunosti uspio. Hamamu je pružio potkrepljene argumente kako bi se suočio sa svojom zabludom i zatomio svoje slabosti svaki put kada bi ga obuzela slabost i osjetio kajanje.¹³

¹¹ Ibid

¹² Ibid, str.107

¹³ Ibid, str. 113

Pisac je prekinuo vezu, jer želi da je samo on, jedini ima za sebe, da je niko drugi ne posjeduje. Sarina priča također završava otuđenjem, kako je sam pisac nazvao svoje posljednje poglavlje.

Ona je mješavina osjećaja koji je zovu ženom, ona obuzima ženstvenošću jer je i sama čista ženstvenost. Ona je čak i više od žene u pogledu vrlina i mana. Ljudima se ponekad čini da se jedni drugima nadopunjuju, da se na taj način izjednačavaju, da se elementi tijela međusobno nadograđuju, da ženu upotpunjuje muškarac... Izgled djevojčice u stasu mladića, slično kao maštovito mijenjaje kompozicija. Kada bi se iz ovog stvorenja uklonio gen postanka, geneza ženstvenosti bi nakon hiljadu godina formirala zigotu, čak i kad bi se raspršio na sve strane, taj bi ferment našao svoje tijelo.¹⁴

Al-‘Aqqādova sklonost analitičkom zaključivanju ogleda se u liku Sarah koja igra ulogu psihoanalitičara, čak i u ljubavi. Ona je poput ljubavnice koja sve analizira. To je ljubav koja ustupa mjesto igri, humoru i vatrenoj borbi u kojoj se čuje čak i vrisak.

Mačevi uma, uzburkane emocije, iskre u kojima se bore misli i duhovi prošlosti, na trenutak čine da će sve potrajati vječno, a već u sljedećem momentu, protagonisti bivaju napušteni kao olupine; ne mogu podnijeti više ništa. Autor se doima kao nemilosrdni tiranin koji spaljuje svoje podanike i pretvara ih u pepeo. On prikazuje ljubav, predstavljenu iz njegovog uma; ljubav koja ne postoji na zemlji, poput apstraktnog pojma u jednom općem generaliziranju u kojem se prepoznaje društvo poremećenih vrijednosti.

Priča upravo na taj način otkriva karakteristike jednog drugačijeg društva, posve konzervativnog, gdje se relacije između muškaraca i žena vode iza zastora.

3.3. Prostorno vremenski okvir narativa romana *Sara*

U romanu *Sara* al-‘Aqqād na neki način manipulira vremenom. Sve započinje otuđenjem dvoje ljubavnika, zatim slijedi priča o ponovnom susretu, međutim autor cijelo vrijeme uprisutnjava sebe u prostor vremena događanja te diskursom informiše čitaoca šta se dešava u romanu. Između redova narativa prisutan je jedan začarani krug apstraktnog zamišljenog mentaliteta. Neko unutrašnje vrijeme romana implicira osjećaj da je sam narativ igračka s kojom autor radi šta god on hoće. U romanu *Zaynab* priča je također poprilično nerazumljiva, naročito u pogledu Zaynabine ljubavi prema Ibrahimu koja počinje neposredno prije objave udaje za Hasana, što je na izvjestan način povezano sa njenom bliskošću sa Ḥāmidom. Čini se da je bilo dovoljno vremena da se njena osjećanja prodube i da ova ljubav čak bude uzrokom njene smrti, jer

¹⁴ Ibid, str. 64

Zaynab na kraju obolijeva od tuberkuloze. Također je Hāmidova dob na početku priče šesnaest godina, koja na kraju biva osamnaest, prikazana kao odrastanje u doba adolescencije, karakteristično za imaginarni ljubavni obrazac, ali opet to nije odgovarajuća dob, budući da je Hāmid prikazan kao zaposlenik. Osim toga, nije poznato koje je obrazovanje stekao, niti kako je uopće došao do tog položaja. Takođe, u romanu *Sara* poznato vrijeme u priči o Sari i Hamamu jeste njihov prvi susret, ali nakon što se saznaje za njihovo otuđenje jedno izvjesno vrijeme, nameće pitanje kako je uopće prošao njihov posljednji sastanak...

Vremenski okviri priča su uveliko složeniji od prostornih, ali pored prostorno-vremenskog okvira, kao i samog odnosa među likovima, slijedeći momenat imagološke analize stavlja akcenat na društveni sistem vrijednosti. To se naročito ogleda u pismu koje je Hāmid poslao svom ocu, u kojem otkriva tajnu svog psihičkog stanja, te očaj koji je doživio kao rezultat neuspjeha u ljubavi. Pismo je u cijelosti navedeno u prevodu u apendiksu ovog rada. Potrebno je napomenuti da, iako su se autori u svojim vremenskim i prostornim kretanjima udaljavali od određenih momenata priče, ali su se opet ponovo tome nazad vraćali, proširujući opise. Na taj su način čitaocima činili sudionicima tih vremenskih prelaza.

4. Emocionalno-umjetnički portreti oba autora

Hāmidova autentična ličnost odražava mišljenje i ideje samog Haykala. Njegov junak u romanu predstavlja ličnost samog njegovog autora. Hāmid je bio u dobi koja se odnosi na period adolescencije, koja općenito dozvoljava obrazac imaginarne ljubavi.

Al-‘Aqqādova priča o Sari također predstavlja lično iskustvo autora. Hamam, glavni protagonist romana je ustvari sam al-‘Aqqād, a i karakteristike Hamama u romanu su osobine njegovog autora, što na određen način predstavlja kreativni legitimitet oba autora da uđu u mapu narativnog, imaginarnog. Narativni zamah u suštini bio je neophodan za mogućnost transformacije pripovijedanja sa starih metoda na jedan novi način, što je dovodilo do nužnog prilagođavanja u davanju prioriteta etici umjetnosti nad etikom društva.

S druge strane, višeglasje u Haykalovom romanu *Zaynab* zadržalo je svoju aktuelnost, karakterističnu u interpretaciji originalnog savremenog romana. Ono je prisutno kao odraz piščevog doživljaja i samog kolektivnog pamćenja, te oživljavanje scena u prikazu samih likova i njihovih sentimentalnih osjećanja. Haykal je uspio da prenese lingvističku borbu svog

vremena u većoj mjeri postižući to jednostavnim i razumljivim nivoom jezika. No ponekad je njegov jezik, kao al- 'Aqqādov, više težio luksuzu, što je povremeno onemogućavalo jasno izražavanje. Aspekti utisnuti u njihove priče odražavaju se u svojim parcijalnim oblicima, u kojima umjetnik, osjetljiv na suptilnost slike, uprisutnjava svoj istančani stil, kojim implicira osjetljivost, dinamiku i uzbuđenje. Sljedeći citat ilustrira duhovno stanje autora romana:

Prije nekoliko dana otkrio sam da sam skrenuo na jedan od lošijih puteva, pa sam pomislio da ću u svetosti naći nešto što će me vratiti na kolosijek i olakšati mi savjest, ali ovaj, to je samo povećalo moju nevolju i moju bol. Evo me otvaram vam svoje srce, vama koje volim, kao lutalica koji ne zna svoj put, kojeg proganja ideja o mizernom izvinjenju, kojeg ćete možda ponovo vidjeti ili će pak ove riječi biti poslednji trag o njemu. Već dvije godine osjećam jedan konstantan glas u srcu koji mi govori o ljubavi i zadovoljstvu, predstavljajući mi blaženi raj u kojem ptice pjevaju, ali nikako ne nalazi priliku da mi pokaže ljepotu žene i sreću držanja za ruku, nego mi se obraća izričitim govorom, dok kontroliše moju moć, govoreći mi da je život bez ljubavi dosadan i da nema vrijednost. Pa krenuh da lutam i tražim svoju sreću. Moja je nada poletjela tražeći smisao postojanja i tajnu blaženstva pod nečijim krilima, ali moje su oči stalno padale na zabačene dijelove ruševina, tražeći toplinu, pa sam se vraćao u nostalgiji.¹⁵

¹⁵ iz Ḥāmidovog pisma ocu; Muḥammad Ḥusayn, Ḥaykal, Hindāwī, *Zaynab*, str. 157.

Zaključak

Sama činjenica je da su analizirana djela na početku XX vijeka imala zavidnu recepciju brojne čitalačke publike, očigledno je da su utjecala na autopredodžbe i heteropredodžbe čitalaca. Analiza projiciranih slika i njihovih predodžbi kojima se bavi ovaj rad ukazuje na potrebu istraživanja ovih djela, koja predstavljaju građu i za druge vrste analiza. Postkolonijalni feministički diskurs pod filozofskim, lingvističkim i književno-kritičkim teorijskim utjecajem u modernoj književnosti konačno je otvorio nove perspektive.

U Haykalovom romanu *Zaynab*, kako rad iznosi, dolazi do promjene muškog subjekta u njegovom emancipacijskom projektu predstavljanja jedne ženske priče. Dekonstruktivski slom hijerarhijskog odnosa i spoznaje da ne postoje 'jači' i 'slabiji' članovi društva, jer nijedan član nema prednost nad drugim članom, već naprotiv - zavise jedan od drugog. Samim tim on baca novo viđenje na odnos muškaraca i žena, otvarajući mogućnosti istraživanja i rasprava u domenu feminističke teorije.

U romanu *Sara* analizirane teme, motivi i simboli služe istim svrhama, prvenstveno prenoseći značenja koja nisu izričito navedena u tekstu, na taj način pomažući razumijevanje motivacije lika, odnosno autorove projicirane slike. Tematika samih razgovora, načina pisanja, kao i same primisli književnih likova i njihovih predodžbi, šalju određenu poruku, dok je najsnažniji motiv upravo ponavljajuća ideja, izražena u umjetničkoj književnoj kompoziciji, koju predstavljaju naročiti simboli koji koriste nečemu drugom, u suštini mnogo dubljem i važnijem.

U skladu s poznatim citatom *Povijest pišu pobjednici*, dolazi se do zaključka da su brojna književna djela u konačnici napisali pobjednici, odnosno oni koji preuzimaju stvar u svoje ruke, tako je u savremenoj arapskoj književnosti došlo i do novih zaokreta, te se razvijaju brojne teorije koje pokušavaju ocrtati prošlost iz perspektive prethodno isključenih perioda, gdje se narativni glas daje upravo ženama, različitim etnicima, koje su ranije pripadale tek rodnoj klasi u minornim skupinama. Nastanak takvih književnih djela u velikoj mjeri doprinosi daljem razvoju ekscentrične arapske književnosti.

Ovaj rad nije bio usmjeren samo na iščitavanje interpretativnih mogućnosti, iako sam tekst prividno predstavlja realističko-mimetički diskurs. Želim istaknuti da rad ne postavlja retoričko pitanje o tome šta priču čini, nego ono šta sama priča čini.

الملّخص

موضوع هذا العمل هو تمثيل شخصية المرأة في الأدب العربي الحديث في روايات زينب (1913) لمحمد حسين هيكل وسارة (1938) لمحمود عباس العقاد. بدءاً من نموذج الفكرة الموضوعية، يحدث التفسير السردى للنهج المركزي للأدب بعد الجزء النظري والبحثي. لذلك، يغطي العمل ثلاثة مستويات.

يتضمن الأول التعرف على محتوى الروايات المذكورة، وتسجيل مقاطع من الخطابات السردية النسوية الرئيسية التي تحتل مواقع مهيمنة في بنية الرواية، والنضال النسوي في الرسالة التشاؤمية حول وراثته محنة المرأة وعجزها وانتقال السلطة التحررية إلى طرق الحياة البديلة غير التقليدية والحالات السردية للحظات المرأة في الإجراءات السردية للموضوع، أي الموضوع الذاتية للكتابة في تفسير الراوي الواعي بذاته والذي يشكك علناً في القيود الأبوية.

ويتناول المبحث الثاني تأملات المؤلف ما وراء النص في مجال هويته السردية في متغير العلاقة التعليقية والتخريب النسوي والإمكانات النسوية المرجعية الذاتية وفقاً للقواعد والأعراف الأخلاقية، حيث انخرط الكتاب الذين يسيرون على درب الواقعية في التحليل نقد البيئة الاجتماعية ودخل الفضاء النفسي للفرد، مطبقاً العناصر التعبيرية للتمرد في نثره، حتى أحياناً من خلال تصوير امرأة متمردة وغير تقليدية في مجتمع أبوي مع التركيز على الوعي واللاوعي للأبطال الذين عانوا الوصم والتقليل من شأن المشاعر الأنثوية المفهومة بشكل نمطي.

وأخيراً، تم تخصيص المستوى الثالث للتضمين المعرفي للنسوية في الإشارة إلى الوضع المعرفي المهتز للسرد النسوي ووراثته مصير المرأة في رواية القصص الحديثة، والتدخل في الإشكالية الواعية بذاتها وتسوية الحدود داخل الإصلاح الحدائث فيما يتعلق بالرواية النسوية. أهملت قصة المرأة والانفتاح الصريح للقضايا النسوية في مجال النثر الحديث غير المتجانس للغاية وإدخالها لإجراءات طلبية وتعبيرية ملموسة في نسج الرواية.

Literatura

1. Al-‘Aqqād, Abbas Mahmud, *Sara*, Hindawi, Kairo, 2013.
2. Allen, Roger, *The beginnings of the Arabic novel, U: ur. M.M. Badawi: Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, New York, 1992, str. 180-193.
3. Arthur C. Danto, *The Transfiguration of the Commonplace*, Harvard University Press, Cambridge. 1981.
4. Haykal, Muḥammad Ḥusayn, *Zaynab*, Hindāwī, Kairo, 2011.

Izvori

1. 1 . CEEOL - Journal Detail, <https://www.ceeol.com/> , posjećeno: 17.1.2023.
2. Ghazala, Hasan, *Translation as problems as solutions*, https://drive.uqu.edu.sa/_/ofahmawii/files/Translation%20-ilovepdf-compressed.pdf , posjećeno: 17.1.2023.
3. Hutcheon, Linda, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory Fiction*, http://82.194.16.162:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/921/A_POETICS_OF_POSTMODERNISM_by_LINDA_HUTC%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y , posjećeno: 15.1. 2023.
4. Lekić, Jelena, Mjesto žene u književnosti-granice i načini njihovog prevazilaženja, https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/19_20/rom/Jelena-Lekic.pdf , posjećeno: 16.1.2023.
5. *Ženska književnost, univerzalnost i razlika*, <https://muf.com.hr/2015/06/12/zenska-knjizevnost-univerzalnost-i-razlika/> , posjećeno: 18.1.2023.

Apendiks

Prevod teksta Hāmidovog pisma

Prije nekoliko dana otkrio sam da sam skrenuo na jedan od lošijih puteva, pomislih da ću u svetosti naći nešto što će me vratiti na kolosijek i olakšati mi savjest, ali avaj, to je samo povećalo moju nevolju i moju bol. Evo me otvaram vama svoje srce, vama koje volim, kao lutalica koji ne zna svoj put, progonjen idejom mizernog izvinjenja, kojeg ćete možda ponovo sresti ili će pak ove riječi biti poslednji trag o njemu. Već dvije godine osjećam jedan konstantan glas u srcu koji mi govori o ljubavi i zadovoljstvu, predstavljajući mi blaženi raj u kojem ptice pjevaju, ali nikako ne nalazi priliku da mi pokaže ljepotu žene i sreću držanja za ruku, nego mi se obraća izričitim govorom, dok kontroliše moju moć, govoreći mi da je život bez ljubavi dosadan i da nema vrijednost. Zato krenuh da lutam i tražim svoju sreću. Moja je nada poletjela tražeći smisao postojanja i tajnu blaženstva pod nečijim krilima, ali moje su oči stalno padale na ruševinu realnost, tražeći toplinu, uvijek se ponovo vraćajući nostalgiji.

Konačno, u jednom uglu, gdje ni sunce ni pogled ne mogu doprijeti, vidio sam djevojku kako stoji u ogromnoj pustinji ispred nje, a ona, kao i ja sam, ne zna put. Kada se okrenula prema meni, u svojoj skromnosti i stidljivosti, i kada sam se zagledao u nju, vidio sam svoju rodicu... Nju je kao i mene sudbina bacila u nemilosrđe života, tražeći onoga kome će dati svoje srce. Kada sam je prepoznao pomislih: Dvoje usamljenih, svaki od njih može utješiti onog drugog. Ali daleko je to bilo! Dok sam ja letio u visinama, ona je ostajala skrivena, poput tajne. Ali ja sam bio zadovoljan onim što postižem, istražujući svoj svijet mašte, kamo sam je vodio sa sobom pronalazeći nadu u zadovoljstvo i sreću.

U svom malom zavičaju među radnicima i seljacima sreo sam tu seosku djevojku, koju kao da su nebesa u svojoj čistoj namjeri poslala na Zemlju kao glasnika ljubavi. U svom životu nisam vidio ništa slično njenim očima, i njenim obrvama koje su se izvijale nad njenim pogledom prodornijim od strijele. Njeno poprsje otkrivalo joj je grudi, uprkos haljini koja je pokrivala sve ono što djevojka skriva od mladosti i pohote. Tanan struk iznad njene stražnjice krasio je njene punašne noge, a njen pogled je ponajviše otkrivao njeno čisto srce, puno ljubavi. Moje oči su bile prikovane za njenu ljepotu... Želio sam je uvijek imati pored sebe... Htio sam je imati za sebe, kako bih sebi priuštio zadovoljstva... Moje je divljenje prema njoj raslo iz dana u dan, te sam tražio razloge da odem do farme. Osjećao sam da me nešto gura prema njoj, ma gdje se nalazila ta djevojka. Kada bih stigao, zatekao bih je u poslu, prišao bih i stao uz nju, dok bih pozdravljao druge. Tih dana su sa kreveta skidali zelene čerpiće i slagali ih jedne na druge. Našli su zgodan način da to izvedu, tako što bi dvoje ili troje ljudi stali između kreveta i čerpića, pa bi onaj najbliži krevetu dodavao čerpić onome do sebe, zatim ovaj slijedećem, sve dok ga ne bi položili na mjesto slaganja. Meni je bilo najveće zadovoljstvo stajati tik do nje, kako bismo i mi međusobno jedno drugom dodavali. Ostajao sam tako do kraja dana, dok ne bih klonuo od umora. Nisam bio siguran da li uopće volim taj posao, ali kada bi njena ruka dotakla čerpić, ja bih i njega zavolio i odmah mi je postajao drag. Možda baš zato što bi ga ona privila na grudi, dok ga je pridržavala i prije nego li bi ga

odložila on bi poprimio toplinu njenog tijela koja je dopirala do mene, pa bih ja nalazio zadovoljstvo da ga i sam stavim na svoja prsa. Ili opet iz nekog drugog razloga... Ni sam ne znam... Međutim, taj osjećaj koji sam osjetio prema svojoj rodici, ja sam nazvao ljubavlju...

Sve ono što sam u njedrima nosio vezano za ovu djevojku, i u konačnici, sve što sam želio je da ona bude pored mene, da je držim za ruku, da je ljubim i privijam na svoja prsa. Kada sam se vratio svojoj braći i porodici zaboravio bih pomalo na sve. Međutim, nakon toga uslijedili bi dani na farmi u kojima sam zaboravljao na sve drugo i stalno vrebao trenutak da ostanem sam s njom, ali mi se rijetko ukazivala ta prilika, tako sam bio razapet između očaja i nade iščekujući uzaludno... Moja najveća želja, od dana kada me obuzela ljubav i trenutka kada sam sreo svoju rodicu, bila je oženiti je. U trenucima potpune samoće polagao sam nade u naš budući zajednički život. U tim snovima sam uređivao našu sreću. Bio sam siguran da će se ovaj brak uskoro desiti, jer sam obećao sebi da ću se oženiti mlad. Bio sam pod uticajem jedne vrste odnosa da se prema njoj ophodim sa nježnošću i ljubaznošću poput djeteta. Kad bih je vidio, a ne bih uspio naći priliku da razgovaramo nasamo, spopala bi me žestoka tuga, ljutio sam se na podozrenja i običaje, onih koji su bili okusili bol kazne...

Tako da sam odbacio sve u što sam ranije vjerovao, negirajući sve u što sam bio ubjeđen. Napravio sam takvu ideju o braku, kojom će se potonji hvaliti nad prethodnicima i smatrati je najboljom od onoga što se pojavilo na licu Zemlje, u umovima Ademove djece, koji smo bili predmet gorkih kritika. Ne poričem ni danas da smatram instituciju braka defektnom, zbog uslova koji su mu vezani. Vjerujem da brak koji nije zasnovan na ljubavi; koji ne napreduje s ljubavlju zaslužuje prezir...

Dani su prolazili, a mene su progonile crne, zdvojne misli i mučile noćne more. Nakon toga ponovo je uslijedio zaborav, jer ne postoji ništa, što se ne može u potpunosti zaboraviti.

Proljeće se bližilo, posvuda se nanovo budio život, a mene je sve to mimoilazilo. Spomenuo sam to jednoj seoskoj djevojci, koja se također udala tokom zime, poželivši joj sreću. Ali to me podsjetilo na moju rodicu i obuzelo sva moja čula. Nisam htio znati ni za šta drugo osim nje, nisam volio nikog kao nju, niti sam želio ikog drugog pored sebe, pa sam počeo razmišljati o tome kako je prošlo godinu dana od mojih stremjenja da je bolje upoznam. Tada sam poželio da je ponovo sretnem...

Razmijenili smo par riječi kada smo napokon našli vrijeme kojem smo se nadali, bilo je tim teže jer je bilo gluho doba noći i morali smo biti tihi. Uskoro nakon toga i ona udala, poslavši mi pismo u kojem se oprašta od mene. Tad me snašla tuga veća od mene samog. Moja seoska saputnica koja je zavladala mojim srcem ovim činom ga je potpuno porobila. To me pocijepalo na dijelove i izbacilo iz pameti. Vidio sam sebe kako zamišljam da je privijam na grudi, grlim i ljubim i činim sve što rade ljubavnici. Međutim ništa od tog se nije dogodilo. Sreo sam je i spomenuo joj naše prošle dane. Ona me tad podsjeti da je udata, što je bilo indirektno upozorenje da se držim podalje. Nakon tog susreta i njenog podsjećanja osjećao sam bol u srcu koji mi je razdirao prsa. Bol koju nisam mogao kontrolisati, niti sam je mogao u potpunosti pojmiti. Bol koja me bacila u takav očaj da je pretvorila sve moje dobro u

loše, okrenula moju sreću u nesreću, a moju nadu u beznade. Da sam u tom trenutku pronašao neke raširene ruke, koje bi mi pružile sklonište, pribjegao bih tom utočištu... Nisam nalazio utjehu osim tihe patnje u sebi, skrivajući bol od drugih. To me koštalo toliko da, ma kolika bila moja ranija nada, bila je zasjenjena mojom tadašnjom bijedom. Moje se očajanje povećavalo iz sata u sat, a kad me bol potpuno zaslijepila, kada više nisam vidio ni tračak svjetlosti, kad sam shvatio da je sve gotovo, tad me je u potpunosti shrvao očaj...

U naš grad je stigao šejh Mes'ud, putujući učenjak, odmah nakon mog bolnog iskustva u ljubavi, kada više nikome nisam davao pardona. Posmatrao sam ljude okupljene na skupu, koji noću zazivaju svoga Gospodara, bogobojazno i ponizno. U meni se začela misao pa rekoh sebi: Ako ovaj čovjek ublaži moju tugu, bit ću mu prvi njegov sljedbenik. Nisam mogao dočekati podne da mu se obratim, te sam mu ispričao svoju priču, ukratko o svemu što me je snašlo. On mi je izdeklamovao ono što izdeklamuje svima koji mu se obrate i zavjetuju, pa sam s nekim olakšanjem, pomalo sretan, otišao od njega. Ali čim je pao mrak ovaj je čin udvostručio svu moju patnju i ponovo oživio sva moja stradanja. Osjećao sam se kao da sam počinio zločin, pa sam se već nakon nekoliko dana, čim prije vratio u prijestolnicu.

Od tada razmišljam o svemu što mi se desilo; mom ljubavnom iskustvu i kasnijem napuštanjem porodice, nošen bolnom čežnjom zbog rastanka, pri samoj pomisli na to kako ćete se osjećati kada me više ne zateknete... Zbog svega toga ja vam pišem ovo dragi oče, kako biste u svemu ovome našli utjehu...

Kako bih u potpunosti ispunio svoju obavezu govorim o sebi i ideji koju nosim, te događajima koji su u zadnje vrijeme uzrokovali moju seobu, ne znajući kamo me to stvarno vodi. Došao sam u prijestolnicu pun briga, napustivši rodni kraj. Allah zna koliko mi je teško bilo. Tražio sam posao iz dana u dan, kako bih radeći zaboravio na sve drugo. Ali noću bi me obuzimala sjećanja, koja su nalazila put do mene; ispred sebe bih ugledao svoju prošlost krcatu događajima, naslikane bez vremenskog slijeda. To je sjećanje bilo rezultat svega do čega me je dovela ljubav i očaj; stanje koje me vodilo ravno u propast. Svako može pretpostaviti koliko se moja duša uplela u trnje, ako se stavi u položaj nesretnog mladića mojih godina, koji je imao sve što je poželio u seoskoj djevojci, svojoj rodici koja mu je tješila srce... Očigledno je da sve što nas ne ubije, ono nas ojača, pročisti nam misli da zdravije prosuđujemo, pa sam odlučio da iz svoje nevolje izvučem neku pouku... Prvo pitanje koje sam sebi postavio bilo je zašto sam uopće zavolio svoju rodicu? Poznavao sam je od djetinjstva, bili smo stalno skupa dok nije došlo vrijeme da se odvojimo, jer je ona u skladu sa propisima počela da nosi crninu. Zatim nekad poslije, kada nismo bili isuviše bliski, u trenutku koji nije došao kao neka posebna prilika, ja sam je zavolio. Da li je moje sjećanje na nevino djetinjstvo sugeriralo slatke uspomene i delikatne trenutke oživljenih uspomena, ili sam sebi predočio da je ona toliko lijepa, koliko je mogu voljeti i u mašti je uvijek imati uz sebe?! Ili je to opet zbog mog stalnog ponavljanja, kada smo bili djeca, da ću je oženiti kad odrastem. Ne mogu reći tačno koji je od razloga bio posrijedi, ili je svaki od njih bio razlog za sebe... Ali ono što sam zapazio, već nakon nekoliko mjeseci, jeste da sam je počeo zaboravljati. Sjećanje bi mi se vraćalo prilikom nekog

određenog događaja, koji bi neko spomenuo ili za vrijeme ljetnog perioda na selu... Ja ne mislim da je srce toliko ranjivo i nestabilno, do mjere da ljubav poprimi takve razmjere, čak sumnjam da je sve što se desilo, uopće bilo plod srca, pa sam sve pripisao fantaziji u stanju potrebe... ali... nije li sama ljubav upravo fantazija koja nas navodi da zamišljamo ženu onakvom kakvu je u stvari želimo, ljepotu koju želimo da bude samo naša, da živimo s njom sretno, zauvijek?! To je sve što sam bio želio od svoje rodice. A zašto to i ne bi bila ljubav?! Ako je bila ona prava, zašto je onda nisam razotkrio? Zašto ništa ne osjećam?! Ili sam, naprotiv, upravo vođen prirodnim nagonom prema ženi, u želji za produženjem vrste, a ta žena je u tom trenutku pukim slučajem bila moja rođica. Ako sam se danas i promijenio, to znači da više nisam zainteresovan za perpetuiranje ili produženje vrste.

Sve ove zbrkane misli padale su mi na pamet, ali nisam bio u stanju odgovoriti sebi na postavljeno pitanje; zašto sam se zaljubio u svoju rođicu? Tada sam se odselio, želeći razumjeti osjećanja koja sam gajio prema lijepoj seljanki koja je obuzela moj um i moje tijelo i natjerala me da se doselim tamo gdje ona živi, kako bih je možda sreo i razgovarao s njom u vrijeme kad bi se vraćala kući. Pitao sam se, da li je sve to ljubav?! Da li je to moj posljednji vapaj za njom, ili je to krik buduće generacije u utrobi sadašnje, koja želi osigurati postojanje?! Ako je i bila ljubav, ja ne bih zaboravio selo, odakle je ona došla, samo zbog njenog dolaska u grad, a ako je krik buduće generacije za ovjekovječenjem vrste, koji me gurao prema njoj, pa ja apsolutno nikada nisam imao nagon da budem intiman s njom, kao što je bila potreba i želja da ona bude moja. Ne, to nikako! Ja to ni danas ne doživljavam tako... Nego, moja je namjera bila da razgovaram s njom, da se osamimo i da je poljubim; da mi ona uzvratiti sve ono što osjećam prema njoj. Pa šta god bude dalje?! Ovdje ponovo stajem i ostajem zbunjen. Ne mogu razumjeti ono što mi je bilo na duši, koja od ove dvije djevojke je ona meni. Nakon izvjesnog vremena, u kojem sam bio predan svojoj boli, sinula mi je jedna ideja... Zadrhtao sam od nje i u prvi mah osjetio kao da skupljam snagu za nešto važno, da se spremam za opasan podvig. Ne vidim razloga da ovdje ne spomenem koliko sam se preispitivao, prije nego sam odlučio da se upustim u takvo nešto, što je dosegalo najviše nivoje moje strepnje i opreza. Nakon što sam se uvjerio u ono što ću reći, našao sam olakšanje u povratku svojim razmišljanjima i snovima...

Opet sam želio razgovarati s njom nasamo, poljubiti je! Pitao sam se šta ću time postići? Zar tada neću postići više; ako padnem u zamku prirode, prevarim i obmanim sebe, te produžim vrstu?! Pa, to je to! Ona je zaista lijepa i snažna djevojka, lijepo vaspitana, pa dijete koje bi se rodilo od mene i nje, naslijedilo bi sve naše osobine, u kombinaciji sa svojim vlastitim to bi uzdiglo ljudsku populaciju na ljestvici napretka. Tu sam ponovo zadrhtao i osjetio sam kako cijelo moje biće vrišti mome umu, koji se želi zadržati na granicama dozvoljenog.

Dosta je više filozofije koju nam serviraju franački mislioci, držimo se onoga što smo naslijedili od svojih očeva, slijedimo njihove korake, to će nam osigurati stabilnost. Želite li da pređem granice zakona i običaja i povedem se za svojom strasti, da slijepo slijedim u praktičnom životu sve ono što teorije

sugerišu. Prvo već uređeno, prije nego što uslijedi drugo, koje je prostorno još uvijek samo mišljenje. Uprkos silnim krikovima, moj um je trijumfovao nad mojim uvjerenjima koje sam stekao odgojem i osrednjosti, slobodan da se smije stvarima koje su smiješne same po sebi. Posložio sam sve ono nad čim sam zatvarao oči, u nedostatku brige i gorčini kajanja za ovo ili ono, tugujući zbog nepravde nastavio sam dalje, bez straha.

Međutim, ponovo se pokrenulo staro pitanje; brak i porodica, koje moj razum nije htio ignorisati u pogledu mog odnosa prema zajednici. Tražio je načina da to riješi daleko od onoga što ga ometa u zdravom promišljanju. U stvari, ovo pitanje me je već dugo zaokupljalo; od najranijih dana moje mladosti kada sam počeo razmišljati o ljubavi. Ono što je najviše doprinijelo takvom razmišljanju jeste sredina u kojoj sam živio, koja svaku vezu između žene i muškarca, koja nije brak i ne rezultira brakom, vidi nemoralnim, ma šta to bilo! Makar to bila čista platonska ljubav ili prijateljstvo, ili čak divljenje... Sve što je izvan okvira braka i onoga što to podrazumijeva, povezano je s lošim i nečasnim namjerama. Takav milje mi je u stvari pomogao da shvatim, iako je njihovo licemjerje bilo očigledno i lahko ga je bilo prozrijeti. Naročito ako je posmatrač unutar posmatrane grupe, što sam ja bio; grupe koja prezire intimne odnose između muškaraca i žena, pa sva zadovoljstva srca i duše, čiste ljubavi i uzajamne poljupce koji označavaju duboku vezu između dvoje ljudi, izvan institucije braka ubraja u animalnost. Zločin protiv nevinih, u pogledu njihove ljubavi i zadovoljstava, koje se ponižavaju kako bi se zadovoljili standardi! Tada sam shvatio da ljudi teže braku samo da bi ispunili svoje ambicije i pohlepu. Ali ovaj put moje je razmišljanje doseglo jednu drugu dimenziju, u smislu osvješćivanja moga bića da se sve ono iz čiste teorije usmjeri i primjeni u vanjskom svijetu. Univerzum je točak koji se vrti, mi ne znamo odakle počinje. Svaka tačka u tom univerzumu je dio komplementarnog datom točku. Isto tako, sadašnja generacija nije ništa drugo nego trajno komplementarna univerzumu; ne znamo kada je sve započelo, niti možemo zamisliti kako će završiti. Da bi se postigao opstanak, sve to je ugrađeno u prirodu čovjeka, kao i u instinkt svake druge životinje, pa je porijeklo svega postojećeg shvaćeno kao proces reprodukcije. Isto je stavljeno u prvi plan kao viša sila, primarna u našem univerzumu. Zbog toga su ljudi, u namjeri da zaštite svoje interese, ispunjavali osnovnu svrhu prirode, ovjekovječenje vrste. Međutim, prvobitne porodice su ispunjavale svoje obaveze prema pojedincima, više nego što se to čini danas, kao što se u robovlasničkom sistemu osoba od prestiža ili pak onaj koji se dokazao u ratu, izuzetno sposoban, mogao osloboditi druge članove zajednice za koje bi se zauzeo, jake pojedince koji će joj koristiti. Ako ovaj oblik zakonodavstva nije išao u prilog ljubavi, razvoj međusobne naklonosti muškarca i žene, onda je sigurno ispunjavala njihove zajedničke potrebe, i rekao bih, ako neće naštetiti ugledu žene, da je to najbliži put do urođene nam prirode i ujedno ostvarivanja prava. Ono što se dešava danas, kako tvrde ljudi od zakona, slučajno je najmanja nesreća, ukoliko nije veća šteta, ako mladić oženi djevojku koju ne poznaje, niti ona poznaje njega da oni tako ipak mogu živjeti do kraja života... Kada je moje razmišljanje dostiglo ovaj nivo, preda mnom se ukazala moja prvobitna dilema; pitanja moje ljubavi prema rodici. Priroda te ljubavi u potpunosti je podredila moju ideju sreće u životu, ako u

njemu uopće ima sreće. U pogledu ovjekovječenja vrste u onome što ostavljamo iza sebe, priroda naime čini napor, nalazeći osobu s kojom će se vrsta produžiti; koja će žena biti najbolja majka djece koju ćemo ponuditi zajednici. U tom pogledu je svaka zakonitost prirode samostalna i nezavisna. Ja se priklanjam ženi prema kojoj budem imao najviše sklonosti u pogledu navedenih uslova, pa ukoliko ne nađem ove prednosti, dajem pravo onoj prema kojoj nađem manje sklonosti. Dakle, ukoliko djevojka posjeduje određene osobine da je prihvatljiva, ljubazna i k tome rotkinja, ona je prva po izboru osobina, pripada onima koji su na istom društvenom sloju njene zajednice. Oni imaju priliku da je bolje upoznaju, jer ono što se događa unutar slojeva zajednice jeste da oni koji se oni višeg sloja smatraju vrednijim od onih nižeg sloja društva. To je, onomad, bio i moj slučaj u pogledu izbora moje rodice. Najveća istina, od dana kada sam je izabrao jeste da se ona nije družila ni s kim drugim osim sa mnom, niti slučajno klasom koja je bila iznad moje. Danas priznajem da me je sramota zbog toga. Također priznajem da sam, iako iz sredine sa mnogo manjkavosti, gledao na klasu koja nas je tlačila, pogledom punim arogancije, ali ono što sam vidio među seljanima bilo je vrijedno divljenja; nesumnjivo racionalno bolje i manirima ljepše od većine klasnih djevojaka. Međutim danas uviđam da među klasnim podjelama postoje nepremostive razlike... Bože moj, ako među društvenim slojevima ne budemo skromno birali, tada mi ne biramo tijela sa kojima smo jednaki, na istom nivou, nego ih time upravo obezvjeđujemo.

Moj je izbor pao na moju rodicu, jer je ona bila jedna od onih u koje sam bio siguran da mi može donijeti sreću, da ću sa njom ispuniti svrhu prirode. Upoznao sam je kao seosku djevojku koja mi se dopadala, sve dok me nije zarobila ideja da počnem razmišljati o tome da je oženim. Ovdje sam počeo razumijevati prirodu moje veze sa mojom seoskom prijateljicom. Ja nisam žudio za njom iz puke želje da je oženim i živim s njom, nego sam imao druge motive: prvi od njih je bilo izazvano divljenje prema njoj, što me je privlačilo da stalno budem sa njom, da uživam u gledajući je što je duže moguće. Doživljavao sam je kao sudbinu svoga života. Jako mi se sviđala ta lijepa djevojka. Trudio sam se viđati je što je više moguće, u što nije bilo sumnje, sudeći po razdaljini koju sam zbog susreta s njom prevaljivao putem od sela do farme. Drugi motiv je bio moje lično zadovoljstvo u tome da je poljubim i privijem na prsa, zatim moja kratkotrajna sreća koju sam nalazio u njenom prihvatanju mene, te zadovoljstvo koje me ispuni kad vidim kako joj se krv popenje u obraze. Njene simpatične oči i usne zadrhtale bi kao da žele reći nešto, za što nije mogla naći dovoljno hrabrosti. Treći motiv, na kraju bio je produženje i ovjekovječenje potomstva, ali ja zaista tada nisam tako razmišljao o tome. Realizacija toga bila je sadržana u ideji braka. Ali urođena priroda nije marila za sve ove motive kako bi, kako misle, očuvala porodicu i društvo. Ona mi se u stvari rugala i htjela me zaslijepiti. Gurala me u prostor. Tjerala da pronađem ono što u meni treba da probudi, kako bi me po svaku cijenu zarobila i iznudila od ove djevojke očekivanog potomka, onakvog kakvog želi imati u sljedećoj generaciji. U trenucima kada sam se približavao djevojci u meni se odvijala borba između to dvoje, a da toga nisam bio svjestan; urođena priroda i k tome još i sebična okolina! Priroda u konačnici nije postigla svoj cilj, jer se ja nisam oženio tom djevojkom, niti se izlio u kalup sredine, samim tim ja sam se oslobodio sebičnosti... Na kraju sam dokučio da se moja

rodica, moja seoska prijateljica na taj način riješila mene, budući da joj brak sa mnom ne bi mnogo koristio, kao ni moja ljubav, iako je ovo drugo meni preče od prvog. Ona je uistinu zadobila moje divljenje, bila moj prvi izbor, poslije kojeg sam, ipak morao birati dalje... Međutim kada sam počeo razmišljati o tome da tražim druge, pomislio sam da je bolje da ostati sam, napustiti ljude i lutati okolo kako bih pronašao svoju svrhu, ali u tome nisam uspio zbog minule nevolje koja me zadesila. Moje se cijelo biće protivilo tome da tražim novu saputnicu koja će me usrećiti i podariti mi zdravo potomstvo. Ali u momentu sam osjetio značenje onog krika koji je ismijao brak, brak koji se oduvijek smatra svetim. Zakon koji mi ne odobrava pratnju djevojke s kojom nisam ugovorio brak, jer nije potpisan tekst ugovora i legalan dokument koji to odobrava. Zar to nije eliminacija jedne veze i samim tim atak na uništenje jedne porodice! A šta je u stvari porodica?! Koje je njeno značenje? Zar se ne mogu jednog dana oženiti i već razvesti nakon mjesec dana. Zatim oženiti drugu, pa poslije nje opet neku drugu i sa svakom od njih imati djecu? Kakva je to porodica koja strahuje da strada?! Zašto ne bih mogao osnovati porodicu, ako je moja supruga seoska zemljoradnica?! Pa svaka seoska djevojka, kao i sve ostale njima jednake u pogledu neznanja, a porodica zasnovana na dobrim temeljima ljubavi nesumnjivo bolja od samog izbora. Također žena koja napusti kuću svojih roditelja, postajući nečija žena, na taj način postaje dostojna njega da zajedno prolaze dobro i zlo... Zbog svega navedenog zaključio sam da nije bilo sramota oženiti seosku djevojku koja mi se dopada. Ali ja je nisam oženio! Drugi ju je oženio! Iako nisam imao namjeru napuštati je, ona je ispunila zavjet prema svome mužu. Šta mi još preostaje da uradim, neprestano sam pitao sebe, ali ni nakon dužeg razmišljanja nisam postigao mnogo... Šta da radim Bože?! Ti znaš moju bol! Ja vjerujem da život neispunjen ljubavlju u proljeću ljudske mladosti; kada srce gori i obećava svijetlu budućnost je jedan protraćen život, koji se ne može nadoknaditi.

Bože, izvedi me iz ove mračne tame koja me okružuje! Više nema razloga niti da ostanem sa svojom dragom porodicom. Oh, oh, da bih pronašao voljenu, ostavljam sve iza sebe, da lutam dok je ne nađem, kako bih mogao živjeti sretno. Ja zaista volim svoje roditelje i svoju porodicu, ali se bojim da ostanem s njima nakon ovog stradanja i viđenja stvari kako stoje. Imam gađenje prema životu koji vodim. Tuga i jad u meni je i u njima samima, pa je bolje da potražim utočište u samoći... Ako postignem svrhu i nađem voljenu koja će me usrećiti, onda ću se vratiti jednog dana da svi živimo zajedno. Ako je ne nađem, definitivno odbacujem živjeti i neću žaliti, jer život koji ne nudi sreću, zaslužuje da bude odbačen! Svjestan sam težine svega izrečenog! Uradio sam to umoran od napaćenog života. Ovo nije moj vlastiti scenario, nego surova presuda koja mi je izrečena, meni i onima koji me vole. Ovdje se opraštam od svoje majke i oca, svoje braće i svoje porodice. Ne želim da iskusite ovu patnju. Sve što tražim od vas je da me ne osuđujete, jer život je prekratak da ga provodimo u bolu i tuzi. Želio sam svima vama priznati sve ovo.¹⁶

Hāmid.

¹⁶ Hāmidovo pismo ocu; Muḥammad Ḥusayn, Haykal, *Zaynab*, Hindāwī, Kairo, 2012. str. 157
Prevedeno sa arapskog jezika u cijelosti.